

Kielce, dn. 24.03.2022 r.

Dr hab. prof. UJK Jerzy Gapys
Instytut Historii UJK w Kielcach
ul. Uniwersytecka 17
25-406 Kielce

Rec: J. Gajewski, *Szachy kobiet w Polsce w latach 1945-1989*, praca doktorska, pod kierunkiem prof. dr hab. Wojciecha Cynarskiego, Rzeszów 2022, ss. 349.

„Elitarna gra jaką są szachy, nawet w dobie jej popularyzacji była sportem elitarnym, a w środowisku kobiecym w Polsce do 1918 r. była sportem mało popularnym (głównie względy kulturowe i społeczne). Okres międzywojenny przynosi zwrot jakościowy w rozwoju szachów w Polsce, w tym też kobiecych. Uznanie sportu za ważny czynnik zdrowia i rywalizacji międzynarodowej, mimo niedociągnięć organizacyjnych, doprowadziło do jego popularyzacji w społeczeństwie i wychowania kilku pokoleń znakomitych sportowców, również w szachach. Trudno więc się dziwić, że Autor zainteresował się zbadaniem rozwoju szachów kobiecych w Polsce w latach 1945 -1989. Lektura pracy pozwala przypuszczać, że wybór tematu został też podyktowany zapewne osobistymi zainteresowaniami Autora, aby przybliżyć słabo rozpoznaną dotychczas historię szachów kobiecych w Polsce”.

Uwagi ogólne

Ten wstęp zaczerpnięty z poprzedniej recenzji jest celowym zabiegiem, by uświadomić doktorantowi, że uwagi krytyczne zawarte w tekście poprzedniej recenzji to nie tylko dyskusja naukowa, ale nade wszystko była to podpowiedź w jakim kierunku udoskonalić pracę. Nie sądziłem, że praca trafi ponownie do moich rąk. Doktorant dostał szansę by poprawić pracę, jednak nie skorzystał z niej. Ponowna lektura rozprawy doktorskiej dostarcza wiedzy, że większość uwag pozostała bez echa. Nie ma potrzeby powtarzać wykazanych wcześniej uchybień, przywołam tylko te najbardziej reprezentatywne.

Wybór tematu przez doktoranta jest prawidłowy, jednak wydaje się, że był on podyktowany jedynie osobistymi względami, a nie chęcią świadomego udziału w dyskursie naukowym. Trudno się oprzeć wrażeniu, że Autor nie ma świadomości (brak jakichkolwiek wzmianek w tej kwestii), że wpisuje się w nowoczesne trendy historiograficzne, których istotą jest badanie wąskich dziedzin życia ludzkiego. Ustalenia, a w zasadzie materiał badawczy (faktografia) przywołany w pracy posiada znamiona oryginalnych treści, wcześniej przyczynkarsko prezentowanych. Tytuł pracy, tj. *Szachy kobiet w Polsce w latach 1945-1989* jest sformułowany dość ogólnikowo. W związku z tym w

poprzedniej recenzji domagałem się doprecyzowania celu pracy we wstępie. Autor doprecyzował, że chodzi o szachy kobiece jako dyscyplinę sportową, a nie jako zjawisko społeczne. Zamiarem Autora, było pokazanie rozwoju szachów kobiecych. Z treści rozprawy wynika, że jest to nadal proste przedstawienie dziejów szachów kobiecych w formie opisowej, a niekiedy nawet w formule relacji sportowej, bez analizy zjawiska i prób syntetyzowania. A recenzent domagał w poprzedniej recenzji, właśnie włączenia do rozważań opisu naukowego, analizy i syntezy. W związku z tym, trudno w tych treściach dostrzec jakiegokolwiek tendencje rozwojowe i ich głębszych uwarunkowań. Nadal nie doprecyzowano zakresu terytorialnego pracy, a ten wydaje się istotny, ponieważ rozważania często wykraczają daleko poza ramy państwa polskiego. Jest to wręcz szkolne uchybienie metodologiczne.

Część pytań badawczych zdaje się dotyczyć istoty zagadnienia, jednak niektóre budzą duże wątpliwości. Szczególnie założenie, że na podstawie współzawodnictwa zawodniczek będą wskazane trendy w polskim kobiecym sporcie szachowym. Autor w nowej wersji pracy do tej kwestii się nie odniósł. W treści rozprawy darmo szukać odpowiedzi na tak postawione założenie. Nie uwzględniono również postulatu objaśnienia aparatu pojęciowego używanego w pracy (przecież dość specjalistycznej terminologii z zakresu szachów). Aparat pojęciowy w pracy naukowej, to podstawa do czynienia precyzyjnych ustaleń.

Odnosząc się do stanu badań, trzeba nadmienić, że Autor wskazał na literaturę obcojęzyczną, polską, szczegółową - historia klubów i stowarzyszeń, biografie i wspomnienia. Niestety ograniczył się tylko do jej zaprezentowania, bez omówienia jej ustaleń, a w pracy naukowej bardzo ważną rolę pełni krytyczne omówienie literatury przedmiotu. Baza źródłowa pracy jest zróżnicowana: od archiwaliów, poprzez ówczesne periodyki, a skończywszy na źródłach wywołanych. Autor skorzystał zarówno z archiwów centralnych, jak i regionalnych. Na uwagę zasługuje (ze względu na specyfikę historii współczesnej), fakt wykorzystania w pracy archiwów osób prywatnych związanych ze sportem szachowym. Kwerendę przeprowadzono w archiwach w różnych regionach Polski (m.in. Piotrków Trybunalski, Bydgoszcz, Gorzów Wielkopolski, Poznań, Łódź, Olsztyn, Rzeszów, Szczecin, Toruń, Włocławek). Niestety we wstępie zabrakło konstatacji na ile ta próbka jest reprezentatywna dla tak postawionej tezy doktorskiej. Postawiony w poprzedniej recenzji postulat omówienia źródeł i dokonania ich krytyki (autentyczność źródła i wiarygodność źródła) – pozostały bez echa. Autor wykorzystuje obszernie periodyki, wspomnienia i relacje, jak też źródła archiwalne – nie poczynił jednak rozróżnienia między tymi kategoriami źródeł. A przecież oczywiste jest, że inna jest wartość poznawcza poszczególnych przekazów źródłowych. To podstawowy zarzut warsztatowy.

Praca ma układ problemowy i jest on właściwy dla tak postawionej w tytule tezy doktorskiej. Rozprawa składa się z 5 rozdziałów, wstępu, zakończenia, Aneksu, wykazu bibliograficznego, indeksu osobowego i geograficznego. Praca w poprzedniej wersji zawierała duże dysproporcje w odniesieniu

do struktury. Przerost ilościowy dotyczył rozdziału I, wprawdzie ta wada została w dużej mierze usunięta, to nadal przecież rozdział wprowadzający jest jednym z obszerniejszym w pracy. Zawarty w poprzedniej recenzji postulat by unikać rażąco małych podrozdziałów, nie został uwzględniony. W stosunku do wcześniejszej wersji wyeliminowano niektóre pół czy jednostronicowe podrozdziały, jednak nadal takich partii jest dużo, np. (np. 1.4.1. Turnieje przedwojenne i olimpiada w Buenos Aires – 3 ss.; 1.4.2 Losy polskich szachistów po wybuchu wojny; 1.4.3. Szachy w okupowanych wielkich miastach – 3 ss.; 3.1.2. Szachy kobiet, a „szachy kobiece” w Polsce – 3 ss.; 3.1.3. Zasady szkolenia szachistek – 4 ss.; 2.2.5. Pierwsze Mistrzostwa Polski Kobiet – ss.1). Wydzielenie tak krótkich części mogło wynikać np. z braków źródłowych, wówczas jednak należy zaznaczyć we wstępie taką okoliczność. Proporcjonalność struktury to fundament tezy doktorskiej, bowiem świadczy to o umiejętności poprawnego sformułowania problemów badawczych.

Odnosząc się do układu pracy należy stwierdzić, że w zamyśle Autora rozdział pierwszy miał być tłem do dalszych rozważań, w praktyce jest jedynie panoramą historii szachów, brak w nim odniesień do treści w rozdziałach merytorycznych. Nie bardzo wiadomo jaką rolę pełni ten rozdział nie mając powiązania z następnymi. W pracach naukowych ta wewnętrzna spójność treści to istota warsztatu badawczego.

Rozdział II objaśnia uwarunkowania rozwoju sportu szachowego w dobie PRL (głównie zagadnienia instytucjonalne i strukturalne). Niestety, jest to tylko prosty i czasem chaotyczny opis. W kolejnych trzech rozdziałach Autor zamierzał zrealizować postulaty badawcze. W trzecim rozdziale zawarto treści dotyczące szkolenia zawodników/zawodniczek i rywalizacji krajowej, w czwartym zaprezentowano udział szachistek w rozgrywkach na szczeblu międzynarodowym. Ostatni rozdział to zaprezentowanie kilku sylwetek wybitnych polskich szachistek, które odnotowały największe sukcesy zarówno w kraju, jak i poza jego granicami. Zakończenie, jest próbą podsumowania poczynionego opisu.

Odnosząc się generalnie do całości pracy, trzeba stwierdzić, że dobór faktografii, zupełny argumentacji (fakty nie stanowią ciągu logicznego wywodu naukowego) a szczególnie i przyjęty bardzo specyficzny sposób narracji (w wielu miejscach nawet nie prosty opis, ale na poły relacja sportowa), brak analizy i syntetyzowania, każe stwierdzić, że teza doktorska nie została zrealizowana, ale o tym dalej. Rozdziały merytoryczne to w praktyce nagromadzenie olbrzymiej ilości faktografii, na ogół w formie opisu poszczególnych zawodów szachowych, przeplatane opisem biografii zawodników i zawodniczek oraz działaczy sportowych. Autor w zasadzie nie prezentuje żadnych konkluzji końcowych (na koniec podrozdziałów i rozdziałów), i wniosków cząstkowych w bieżącej narracji. Takie podejście dyskwalifikuje dysertację jako pracę naukową.

Uwagi do poszczególnych rozdziałów.

Rozdział I.

Historia gry królewskiej – rozdział ma charakter wprowadzający, w zamyśle jest tłem do rozważań w rozdziałach badawczych. W praktyce, jak sygnalizowano wcześniej jest tylko panoramą dziejów szachów. Tytułowa teza, tj. szachy kobiet pojawiają się incydentalnie. Nada, w stosunku do pierwszej wersji pracy, dominują treści opisujące poszczególne turnieje, sylwetki – brak analizy i syntezy. Mimo, że w stosunku do wcześniej wersji zredukowano znacznie opisy sylwetek zawodników, zawodniczek i działaczy oraz klubów czy instytucji, to trudno dopatrzeć się w nagromadzonej faktografii trendów w rozwoju sportu szachowego i ich wpływu na rozwój szachów kobiecych. Ten rozdział nie stanowi spójnej całości z kolejnymi. Nadal nie wyeliminowano (choćby s. 67) zapisu hitlerowska, na okupację niemiecka lat 1939-1945 w Polsce - ówczas istniała Rzesza Niemiecka, więc bardziej poprawna forma to: agresja, władza i okupacja niemiecka.

Rozdział II.

Podstawy organizacyjne szachów w Polsce po II wojnie światowej na tle uwarunkowań rozwoju sportu. Tytuł nie pokrywa się z treścią rozdziału, ponieważ zapis po 1945 r, sugeruje, że rozważania będą dotyczyć kilku lat powojennych. Postulowano przeredagowanie tytułu, ponieważ, Autor przedstawił uwarunkowania na przestrzeni całego badanego okresu. Jak widać postulat nie został uwzględniony. Wątpliwość nadal budzi, kwestia dużej dysproporcji w opisie czynników zewnętrznych i wewnętrznych rozwoju sportu szachowego na tle uwarunkowań ogólnych, jak i innych sportów. Jeśli wynika to ze stanu źródeł, czy u genezy leży inna przyczyna, należało o tym wspomnieć we wstępie przy opisie rozdziałów. Owszem wymieniono wiele czynników, np. nadmierna biurokratyzacja, tymczasowy i zmienny model kultury fizycznej – nie dokonano jednak ich systematyzacji i hierarchizacji. Które z nich miały decydujący charakter, a które wtórny, względnie marginalny. W kolejnych rozdziałach, otrzymujemy opis stosunkowo znaczących osiągnięć w polskich „kobięcych szachach”, dlatego też konieczna jest odpowiedź na pytanie. Czy w latach 1945-1989 panowały sprzyjające warunki do rozwoju sportu szachowego? Sukcesy przyszły pomimo polityki państwa, czy na skutek polityki państwa? I ten postulat pozostał bez echa. Ponadto, Autor stawia tezę, że w okresach tzw. odwilży (1956, 1968, 1970, 1976, 1980-1981) panowały przychylne warunki do rozwoju. Tej tezy nie udało podeprzeć w zasadzie żadną argumentacją. Bo rodzi się pytanie: czy właśnie na te lata przypadają największe sukcesy kobiecych szachów?

Narracja w kolejnych podrozdziałach, wymaga zmiany kolejności - taki był postulat w poprzedniej recenzji. Przykładowo, tam gdzie prezentowana jest struktura i rola Związków Szachowych, należy najpierw zarysować struktury organizacyjne Związków Szachowych (jako opis

podmiotu działającego), a potem dopiero opis działań. Niestety nie zostało to uwzględnione, dlatego też nie dziwi chaos narracyjny w tej części pracy. Duże partie w tym rozdziale to mechaniczne prezentowanie turniejów, bez żadnej analizy zjawiska czy syntezy. Trudno się zgodzić, że prosta prezentacja turniejów szachowych, jest ukazaniem rozwoju i wpływu związków na szachy? Działalność klubów szachowych to też de facto opis turniejów. Podobnie i w części poświęconej GKKF, rolę instytucji pokazano przez pryzmat turniejów i prezentacji życiorysów sportowców. Bardzo przypadkowe wydają się też rozważania na temat instalowania się władzy komunistycznej w Polsce. Widać tutaj nie tylko brak znajomości literatury, ale i epoki. Korzystano głównie z literatury dotyczącej tematyki sportowej. Nie wykorzystano publikacji bezpośrednio dotyczące budowy systemu komunistycznego w Polsce. Brak konkluzji końcowej, która zebrałaby ustalenia przywołane w rozdziale.

Rozdział III.

Szkolenie i wyniki rywalizacji sportowej polskich szachistek na poziomie krajowym. W rozdziale tym zawarto już rezultaty badań podstawowych. Rozważania zostały oparte na dość stosunkowo szerokiej podstawie źródłowej i zawierają bogatą faktografię. I na tym koniec dobrych ocen. W większości (od s. 137-217) są to przede wszystkim opisy poszczególnych turniejów (niekiedy przeradzają się one w relację sportową, vide s. 194 i nn), które w ogóle nie wpisują się w analizę zjawiska, jakim był kobiecy sport szachowy. Postawiona we wstępie teza, że na podstawie współzawodnictwa będą wskazane trendy w szachach kobiecych, na skutek przyjętej formuły wypowiedzi, po prostu tych treści nie ma. Autor nie podjął próby wskazania tych trendów w bieżącej narracji, czy na końcu podrozdziałów, nie mówiąc o konkluzji na końcu rozdziału. Dysponując taką panoramą opisu faktograficznego bez trudu można by wskazać te trendy: okresy rozkwitu i stagnacji, sukcesy i porażki, a w korelacji z uwarunkowaniami przedstawionymi w rozdziale II, pokusić się o wskazanie przyczyn takiego stanu rzeczy. Nic takiego jednak miejsca nie miało. Biały opis (często przechodzący w relację sportową), bez analizy, prób syntezy, nie może być uznany za naukowe ustalenia. Odnosząc się do szczegółów, wspomnę tylko o jednej kwestii. Autor, mimo postawionego przez recenzenta postulatu odnoszącego się do szkoleń szachistek, nie odniósł się od tego. Chodzi o fakt, że w Polsce dopiero w 1979 r. stworzono całościowy program szkolenia kobiet. Domagałem się wyjaśnienia dlaczego w opisie szkoleń z pierwszych dwóch dekad Polsk Ludowej, przywołano tylko jeden przykład? Na jakiej podstawie dokonano takiego wyboru? Na ile jest on reprezentatywny dla całego środowiska zawodniczek? W podrozdziale poświęconym zasadom szkolenia szachistek – podano teorię bez odniesienia się do bezpośrednio szkolenia szachistek. Dostajemy ogólne zasady/teorię szkolenia, bez wskazania czy przełożenia na praktykę szkolenia kobiet. Ponadto Autor,

mimo postawionych przez Recenzenta postulatów, nadal nie podał merytorycznych przesłanek, które uzasadniałyby bardzo obszerny opis ostatnich mistrzostw Polski w marcu 1989 r.. W części dotyczącej półfinałów mistrzostw Polski kobiet po bardzo dobrym wprowadzeniu, otrzymujemy zestawienie na poły statystyczne, na poły relację sportową. Brak jakiegokolwiek analizy, a nawet opisu – trudno więc uznać te treści a ustalenia naukowe. Czyli bez zmian w stosunku do pierwszej wersji pracy.

Rozdział IV.

Uczestnictwo polskich szachistek w rozgrywkach na szczeblu międzynarodowym. Rozdział bogaty faktograficznie i źródłowo. Tak jak poprzedni napisany chronologicznie z opisem poszczególnych zawodów, w których brały udział polskie szachistki. Duże partie rozdziału to prosty opis, a nawet relacja bezpośrednia z zawodów przepisana jeden do jeden z periodyków, bez żadnej analizy, omówienia i wniosków. Ponadto, narracja w omawianym podrozdziale jest tak poprowadzona, że nie ma wyraźnego przejścia od zarysu do właściwych rozważań, czyli udziału kobiet w mistrzostwach po 1945 r. Nie wyjaśniono ani we wstępie ani już w rozdziale, dlaczego lata 1956-1991 zostały potraktowane zdawkowo – jedna niepełna strona tekstu. Ponadto warto dodać, że mimo bogatej faktografii omawiającej, choćby udział Polek w olimpiadach szachowych – jest tylko i wyłącznie opisem bez analizy zjawiska. Odnosząc się do całości rozdziału, Autor dysponując takim potencjałem faktograficznym nie robi z tego żadnego użytku- brak analizy, wniosków, i syntetyzowania. Czyli nadal, mimo postawionego postulatu Recenzenta w poprzedniej recenzji, są te same uchybienia. Proste zestawienie faktografii, a nawet w wielu miejscach bezrefleksyjne przepisywanie relacji sportowych, trudno uznać za analizę naukową.

Rozdział V.

Sylwetki wybranych polskich szachistek - ostatni rozdział to zaprezentowanie sylwetek (biogramów?) wybranych polskich szachistek. Za kryterium posłużyły wybitne osiągnięcia tak na arenie krajowej, jak i międzynarodowej. W opisie słusznie przyjęto pewien schemat. Najpierw podano ogólne dane biograficzne, sukcesy sportowe, niekiedy też opis rozmaitych okoliczności związanych z karierą sportową. Ten skądinąd słuszny układ jest właściwy dla biogramów do zamieszczenia w Aneksie, a nie w tekście głównym. Autor nie przedstawił merytorycznego uzasadnienia wprowadzenia takiego charakteru rozdziału w pracy. Tak ujęty rozdział nie posiada charakteru naukowego.

Podsumowanie

Podsumowując, zawarte w recenzji uwagi krytyczne i zarzuty metodologiczne dyskwalifikują pracę mgr. Jacka Gajewskiego jako pracę naukową. Tym bardziej, że przywołane uchybienia

przedstawione były w poprzedniej recenzji w nadziei, że Autor je wyeliminuje. Niestety, Autor nie skorzystał z tych wskazówek, przedstawiając do recenzji pracę (poza gruntowniejszym skróceniem I rozdziału), pracę z tymi samymi uchybieniami. Stosunkowo szeroka baza źródłowa i bogata faktografia nie mogą stanowić podstawy do pozytywnej opinii. Autor nie wykazuje umiejętności warsztatowych, nie potrafi operować materiałem badawczym, obca jest mu analiza i synteza naukowa oraz w dużej mierze i terminologia historyczna. Rozdziały, zwłaszcza merytoryczne, to proste zestawienie faktów, a duże partie to wręcz relacjonowanie zawodów sportowych. Praca zawiera bogatą warstwę faktograficzną, ale nie tworzy ona logicznego wyводу naukowego i konkluzji (ustaleń naukowych), dlatego też trudno ją uznać za argumentację naukową. Trudno też dostrzec w pracy ślady interpretacji materiału badawczego. W związku z powyższym stwierdzam, że teza doktorska nie została zrealizowana. Konkludując, na podstawie przytoczonych argumentów, muszę stwierdzić, że recenzowana praca doktorska nie odpowiada formalnym, merytorycznym i metodologicznym wymogom stawianym przed dysertacjami doktorskimi zawartymi w art. 13 ustawy „*O stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki*” z 14 III 2003 r. (tekst jednolity: Dz. U. 2016, poz. 882 z późniejszymi zmianami).

W związku z tym, wnoszę o wstrzymanie dalszych procedur w przewodzie doktorskim Jacka Gajewskiego.

Jerry Gajewski